

РЕЛІГІЙНА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті розглянуто релігійну культуру як складову громадянської культури. Відзначено позитивний момент їх взаємодоповнення та взаємопроникнення. Піднято питання запровадження релігійного змісту у освітній процес загальноосвітньої школи. Наведено нормативні документи, які окреслюють межі релігійного змісту в освітньому процесі. Підкреслено, що релігія притаманна українському характеру тому повністю відмовитися від релігійного змісту практично неможливо. Краще опанування змістом християнської етики забезпечить належна підготовка вчителя до викладання предмету. Значну допомогу у формуванні релігійної культури особистості може надати церква та позашкільні освітні установи, і безперечно родина, які провадять свою діяльність у позашкільний час. Сприятиме побудові моделі вивчення християнської етики у школах зарубіжний європейський досвід. Він ілюструє приклади і результати оптимального поєднання світського і зарубіжного у змісті освіти і виховання дітей і молоді.

Ключові слова: громадянська культура, релігійна культура, християнська етика, релігійна освіта, богословська освіта.

RELIGIOUS CULTURE AS A COMPLEX OF CIVIL CULTURE OF PERSONALITY

Summary. The article deals with religious culture as a component of civil culture. The positive moment of their complementarity and interpenetration is noted. The issue of introducing religious content into the educational process of a secondary school is raised. The normative documents outlining the limits of religious content in the educational process are presented. It is stressed that religion is inherent in the Ukrainian character, therefore, it is almost impossible to completely abandon religious content. A nationally conscious person guides his life and activities to a universal human ideal that has its own Christian values in its structure. For Ukrainian religion, the faith in the ideal of a Christian person is characteristic: spiritually pure, merciful, generous, aimed at love for one's neighbor. High moral qualities are laid down in man from its creation "in the image and likeness of God". But, as convinced by the biblical story, man is constantly in the struggle between good and evil. To choose personality path of good - the main task of the teacher. The reasoning of classics and contemporaries of Ukrainian and world pedagogy concerning the problem of religious education is presented. However, it is advisable to systematize the content of the elective "Christian ethics". The understanding of the difference between religious education, theological education and Christian ethics as an optional subject will help him to get along properly. Better mastering the content of Christian ethics will ensure proper preparation of the teacher to teach the subject. The church and out-of-school educational institutions, and, of course, the family, which carry out their activities in extracurricular time, can provide significant help in shaping the religious culture of the individual. Hiding the construction of models for studying Christian ethics in schools, foreign European experience. He illustrates the examples and results of the optimal combination of secular and foreign in the content of education and upbringing of children and young people. Naturally, due to the interest in the issues of civil culture of the individual, in keeping with the recent events taking place in the religious field of Ukraine, the problem of the relationship between the religious and civil culture of the individual is affected.

Keywords: civic culture, religious culture, Christian ethics, religious education, theological education.

Постановка проблеми. Закономірно обумовлений інтерес до питань громадянської культури особистості, в руслі останніх подій, що відбуваються на релігійному полі України зачіпає проблему взаємозв'язку релігійної і громадянської культури особистості. Імпонує думка О. Сухомлинської про те, що, громадянська культура є основою для побудови міцної держави; поваги до історичних культурних і державотворчих традицій українського народу; свідомого піклування про батьківщину, екологію, моральну чистоту й культуру міжнаціональних відносин [9]. Формуванню громадянської культури особистості сприятиме виконання освітніми закладами низки завдань, що орієнтовані на визнання людини як гуманістичної цінності, відсутність будь-якого виду дискримінацій; формування людини в якій би гармоніювали ідеї індивідуальної свободи, прав людини та її громадянської відповідальності. Відповідно громадянськість доцільно розглядати

як духовно-моральну цінність, світоглядно-психологічну характеристику людини, яка зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни.

Реалізація завдань духовно-морального формування особистості на практиці неможлива без урахування релігійності як якості характеру українців. Тим більше, що статистика переконає про суттєве зростання кількості віруючих людей в державі, і, більшість віруючих схиляються до думки про те, що виховання релігійності у дітей є важливим. Переконані, що такі міркування забезпечать наступність традицій українського народу, сприятимуть формуванню духовності молодого покоління. Адже, як підкреслює М. Пірен, для українського характеру здавна характерна глибока релігійність і духовність [6].

Аналіз останніх праць і публікацій. Аналіз праць класиків світової педагогіки: Я. Коменського, Дж. Локка, Й. Песталоцці, публікацій

вітчизняних науковців В. Єленського, В. Бондаренка, М. Заковича, А. Колодного, Ю. Решетникова, І. Бега, О. Сухомлинської, В. Оржеховської, Л. Гузара, А. Затовського, а також зарубіжних авторів – І. Понкіна, О. Журавського, Ж. Бореро, Р. Дебре та інших засвідчує широке коло підходів до розуміння проблеми і, відповідно, до шляхів її вирішення. Роботи переконують у тому, що релігійна культура особистості є стрижнем формування громадянськості як інтегральної якості особистості.

Право на релігійну освіту людини закріплене міжнародними правовими актами – «Загальною Декларацією прав людини», «Міжнародним пактом про громадянські та політичні права», «Першим протоколом до Конвенції про захист прав і основних свобод людини», Декларацією «Про ліквідацію усіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань», які ратифіковані Україною. Відповідно до чинного законодавства, загальноосвітня школа як і навчально-виховні заклади згідно зі статей 35 Конституції України та Законом України відокремлені один від одного. У «Законі про освіту» зазначено, що «навчально-виховний процес у закладах освіти є вільним від втручання релігійних організацій, залучення учнів до участі в релігійних заходах під час навчально-виховного процесу не допускається». Але етновиховна система кожного народу ґрунтується на релігійних віруваннях та духовно-моральних ідеалах. Отже, говорити про повну відсутність релігії у школі означало б заперечувати саму сутність природи українців.

Видлення невирішених раніше частин проблеми. Зважаючи на актуальність проблеми у руслі побудови Єдиної Помісної Православної Української Церкви вважаємо за доцільне звернутися до дискусійного на сьогодні питання про роль релігійної культури у побудові громадянського суспільства та шляхи формування релігійної культури учнів.

Цілі статті: обґрунтувати позицію автора щодо шляхів формування релігійної культури учнів та її ролі у побудові громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Розмірковуючи про суть духовно розвиненої особистості погоджуємося з Ж. Юзвак про те, що основними ознаками духовно розвиненої особистості є: наявність у людини (дитини) активної потреби пізнавати світ, себе, реалізація цієї потреби в пізнавальній діяльності, активне прагнення сприймати та створювати красу, усвідомлення явища життя як вищої цінності, єдності себе та Всесвіту, екологоохоронний тип поведінки, позитивні якісні зміни в системі ціннісних орієнтацій, здатність до незалежності від негативних впливів соціального оточення завдяки вмінню відрізнити зло від добра, духовне від бездуховного, «вгамовувати» прояви зла в собі. Низький рівень внутрішньої конфліктності (подолання суперечностей між думками та почуттями, бажаннями й необхідністю, любов'ю та неприязню, ворожістю через духовні уявлення й вчинки). Відкритість до вдосконалення себе, яка стає можливістю за умови здатності до самокритики. Виявлення бажання та вміння створювати й послідовно втілювати програму духовного саморозвитку [11].

Громадянсько свідомою людиною має відчувати свою спорідненість зі суто національним ідеалом, який формувався на базі більш загального ідеалу – загальнолюдського. Важливими цінностями у структурі загальнолюдського ідеалу є християнські цінності. Адже українська культура знаходиться під впливом світової релігії. Згідно якої віра в людину лежить в основі християнства так само як і в сучасній педагогіці. Для української релігії характерна віра в ідеал людини-християнина: духовно чистої, милосердної, щедрої, спрямованої на любов до ближнього. Ці якості закладені в людині ще від її створення «за образом і подобою Бога». Але, як переконує біблійна історія, людина постійно знаходиться в боротьбі між добром і злом. Тому роль виховання дитини у суспільстві є неоціненна.

Криза теперішньої цивілізації у духовному, релігійному, політичному, культурному аспектах позначилася на формуванні світогляду сучасної молоді. Тому загострилися питання пов'язані з релігійною культурою громадян. Тим паче, що соціологічні дослідження підтверджують та прогнозують як глобальну тенденцію – зростання кількості християн і скорочення кількості невірних і атеїстів.

Релігійна культура – це широке поняття, яке передбачає культуру взаємних стосунків тих, хто вірує. У науково-педагогічній літературі відсутні єдині підходи до поняття релігійна культура. Частина науковців для визначення рівня релігійності людини пропонує набір релігійних якостей людини. Інші вважають, що релігійна культура особистості визначає її спрямованість. Таким чином, вирішення проблеми духовного і релігійного виховання як його частини залежить саме від педагогів та сім'ї. Цінність досвіду формування релігійної культури особистості як складової її громадянськості зростає також з огляду на те, що Україна багатонаціональна держава в якій відсутність релігійних конфліктів сприймається як явище глибокої толерантності до думки іншого. Адже, ще О. Мень підкреслив, що немає ні одного народу позбавленого віри [4, с. 8].

Найбільшою виховною цінністю християнства є любов до ближнього (Перше послання Павла до коринтян на 13:4-8).

Для України буде цінним вивчення зарубіжного досвіду з цього питання. У різних країнах запровадження досвіду релігійного виховання визначається конкретною моделлю державно-церковних відносин та, відповідно, національними законодавчими актами.

Сьогодні Франція шукає шляхи запровадження історичної практики впливу церкви на навчально-виховний процес. У Німеччині світський і релігійний компонент поєднується у вивченні християнської етики. Приклад Німеччини доводить, спільність багатьох підходів у цьому питанні з українською практикою такої роботи. В Данії релігійне навчання представлено курсом історії релігії, який передбачає засвоєння різних віросповідних систем не обов'язково християнських. У Польщі якщо батьки проти вивчення релігії у школі, то діти вибирають між трьома додатковими гуманітарними предметами, по одному з яких вони й атестуються [11].

Але підкреслимо, що не існує усталених трактувань понять «світська освіта» і «релігійна освіта». Це викликає гострі дискусії, робить проблематичним визначення характеру відносин світського і релігійного в системі загальної освіти України. На нашу думку, релігійні знання, які пропонує школа мають орієнтуватися на відсутність пропаганди віровчення, викладатися світськими педагогами. Поділяємо думку О. Вишневецького про те, що християнство у школі потрібно трактувати узагальнено, тобто постійно підноситися над рівнем конфесійності» [2, с. 15]. Усі компоненти релігійності українського народу становлять національні цінності, які є серцевиною освіти та виховання. Основними засобами при цьому є рідна мова й література, історія, природознавство, музика та образотворче мистецтво, релігієзнавство, християнська етика.

Сьогодні для українських шкіл актуальним є питання про викладання християнської етики в школі. Вважаємо, що актуальність і доцільність такого предмету яскравіше проглядається через розмежування варіантів викладання релігії в освітніх закладах, а саме: факультативний курс «Християнська етика», релігійна освіта особистості і богословська освіта. Обґрунтування зазначених підходів часто з'являється у педагогічній періодиці (наприклад, релігійну і богословську освіту порівнює А. Колодний).

Християнська етика як факультативний курс є популярним у багатьох світських закладах. Розробниками курсу є самі педагоги, іноді ті, хто має богословську освіту. Мета і завдання предмета спрямовані на формування в учнів духовно-моральних орієнтирів поведінки у сучасному суспільстві, формування таких соціальних і громадянсько значимих якостей як доброта, гуманізм, милосердя, терпимість, свобода вибору, повага до інших, саме вони складають базу релігійної культури особистості. Програми курсу різнопланові: від викладу спрощених біблійних текстів до морально-етичного пояснення настанов і правил з підкрепленням біблійними текстами. Викладають предмет часто самі розробники іноді священники місцевих церков. Відвідування уроків за вибором батьків. Отже, за умов повної згоди проблем не має виникати, але існують приховані протиріччя: в першу чергу у питанні інтегрованості знань з християнської етики з іншими навчальними предметами, чи з компонентами змісту виховання. По-друге, проблема, що стосується питання роботи з тими батьками, які виховані в атеїстичному дусі. Очевидно, що вони ніколи не погодяться на відвідування їхніми дітьми факультативу «Християнська етика». Та можуть виступати у відкритій опозиції до керівництва школи. Тому, вільний вибір християнської етики, це не відповідь освіти на проблему викладання християнської етики в школі. Потрібно шукати ще шляхи.

Важлива роль у формуванні релігійної культури належить наставнику. В одному з своїх творів Коменський писав, що буркотливі вчителі, владні і такі, що використовують побої, нудні і безплідні догматики, що навчають одними сухими настановами, не розважаючи учнів заради залучення їх до справи роблять з учнів або буркотливих зануд або людей інертних, подібних до них самих.

Я. Коменський часто звертається до «святого письма», цитує й переказує «святих отців» церкви.

Звичайно ніхто не має права примушувати до релігійної освіти. Право вибору держава має залишити за батьками. Відмова одним громадянам у релігійній освіті на підставі небажання інших громадян порушує права перших.

Релігійна культура явище, яке характеризується цілісністю, структурністю, системністю, функціональністю. У практичній площині роботи вихователя цілісність забезпечує розуміння психологічних засад внутрішнього світу особистості. Структурність дозволяє застосовувати різні підходи до формування релігійної культури особистості та розглядати релігійну особистість як складний феномен. Системність наптовхує на думку про те, що релігійність особистості є якістю, яка пов'язана з іншими якостями людини. А функціональність підкреслює дієвість релігійного світогляду особистості, та зумовлює поліварантність виховних підходів до особистості. У світських закладах освіти релігійна культура представлена засвоєнням учнями правил християнської моралі.

Релігійно-моральне виховання за Песталоцці полягає вихованні гуманних почуттів до людей, дійової любові до них. Велика роль у цьому належить сім'ї, особливо важливе значення надається материнському вихованню. С. Русова підкреслювала, що виховання це вічний процес найвищого пристосування до ідеї Бога людської істоти вільної, свідомої, фізично й інтелектуально розвиненої, до такої ідеї Бога він виявляє себе в оточенні людини – інтелектуальному, емоційному і вольовому [5].

Вважаємо, що при побудові моделі використання релігії як освітнього засобу основними важелями мають стати морально-регулююча, компенсаторна і традиційно-трансляюча функція віри. Ефективність формування релігійної культури вихованців залежатиме також від єдності виховних зусиль школи і родини. Кожна сім'я може виконувати свою виховну функцію через читання Біблії, навчання звертатися до Бога, дякувати йому, дотримуватися в повсякденному житті заповідей Божих, відзначення християнських свят, дотримання традицій, обрядів, читання спеціальної літератури для дітей релігійно-християнського змісту.

Розглядаючи релігійну культуру як результат виховних зусиль сім'ї вважаємо за доцільне виділити такі її компоненти :

Потребово-ціннісний, що реалізується через потреби та ціннісні орієнтації членів родини.

Пізнавально-інтелектуальний, який зумовлений індивідуальними особливостями розвитку мисленнєво-емоційної сфери членів сім'ї і розкривається через такі якості як спостережливість, допитливість, глибина, самостійність, критичність мислення. Вольовий, що проявляється як цілеспрямованість, наполегливість, самовладання, саморегуляція членів родини. У книзі приповістей Соломонових сказано: «Привчай юнака до дороги його, а він як постаріється не вступиться з нею» (22:6). Отже, важливого значення у вихованні набуває формування волі як орієнтиру поведінки людини. Вчинко-діяльнісний, який розкривається в діяльності та вчинках членів сімей. Емоційний, що виявляється в розвине-

ності емоційної сфери психіки людини, здатності до переживання різноманітної гами почуттів та емоцій, а також духовних станів. Гуманістичний, що розкривається через ставлення людини до будь-якої форми життя як вищої цінності; повагу до внутрішнього світу іншої людини; втіленні у взаємини з людьми найвищих духовних цінностей – добра, краси, любові; бережливому ставленні до духовності. Естетичний, який відображає прагнення людини до краси, гармонії, досконалості й виявляється в потребі сприймати та створювати красу, естетичні почуття й естетичну діяльність.

Ці компоненти духовності можна розглядати як орієнтири для організації наступності виховного впливу школи і родини на вихованців. Їх цілеспрямоване формування – одне з основних завдань формування релігійної культури особистості.

Релігійна культура формується у родині також під час родинних свят, традицій. Святкування формують самооцінку, самодисципліну, самоконтроль, самокритику. Посилюються виховний потенціал сімейного укладу спільною молитвою, умінням пробачати, підтримувати, співчувати.

Формування релігійної культури особистості значною мірою залежить від виховної політики церкви яку людина відвідує. З огляду на це створення в Україні української церкви це вагомий внесок у формування національно свідомої особистості з вираженою громадянською позицією і розвиненим почуттям патріотизму. Релігійні засоби: молитва, таїнства, проповідь є вагомими чинниками формування релігійної культури особистості.

Висновки з даного дослідження і перспективи дослідження. Таким чином, релігійна культура особистості є складне явище, що зумовлене рівнем розвитку суспільства, його культурою. Релігійна культура особистості розкривається через її реакції на оточуючий світ, ставлення до інших людей, виражені потреби. Вона особистості формується у освітніх закладах, церквах, та родині. Розрізнені виховні зусилля цих інститутів не принесуть користі. Тому говоримо про взаємодію у формуванні громадянської культури особистості школи, родини і церкви. Перспективами дослідження має стати вивчення можливих шляхів реалізації завдань громадянського виховання засобами релігійної культури.

Список літератури:

1. Біблія. URL: <https://www.bibleonline.ru/bible/ukr/>
2. Вишневецький О. Теоретичні основи педагогіки. Дрогобич, 2001. С. 15.
3. Колодний Анатолій. Світськість державної освіти демократичної України. *Філософія освіти*. 2006. 1(3). С. 192–208.
4. Мень О. История религии : уч. пос. в 2 кн. Москва, 1998. Кн. 1. 216 с.
5. Педагогічна спадщина С. Русової і сучасна освіта : науково-методичний посібник / За ред. В. Слюсаренка, О. Проскури. Київ : ІЗМН, 1998.
6. Пірен М. Етнопсихологія. Київ, 1996. 385 с.
7. Сухомлинська О. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей. *Шлях освіти*. 2002. № 4. С. 13–18.
8. Юзвак Ж.Н. Духовність: психологічні аспекти. Українська психологія: сучасний потенціал. Т. 3. К., 1996. 143 с.
9. 72% віруючих та 3% атеїстів: як в Україні ставляться до релігії. Опитування. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/04/26/230579>

References:

1. Bibliia. [Bibliia]. Available at: <https://www.bibleonline.ru/bible/ukr/> (accessed 12.02.2019).
2. Vyshnevskiy O. (2001). Teoretychni osnovy pedahohiky [Theoretical foundations of pedagogy]. Drohobych. (in Ukrainian)
3. Kolodnyi Anatolii (2006). Svitskist derzhavnoi osvity demokratychnoi Ukrainy [The secularity of the state education of democratic Ukraine]. *Filosofia osvity*, no 1(3), pp. 192–208.
4. Men O. (1998). Ystoryia relyhuu : uch. pos. v 2 kn. [The history of religion]. Moskva, kn. 1, 216 p. (in Russian)
5. Pedahohichna spadshchyna S. Rusovoi i suchasna osvita (1998) : naukovo-metodychnyi posibnyk [Pedagogical heritage S. Rusova and modern education] / Za red. V. Sliusarenka, O. Proskury. Kyiv : IZMN. (in Ukrainian)
6. Piren M. (1996). Etnopsykhohohiia [Ethnopsychology]. Kyiv, 385 p. (in Ukrainian)
7. Sukhomlynska O. (2002). Kontseptualni zasady formuvannia dukhovnosti osobystosti na osnovi khrystyianskykh moralnykh tsinnostei [Conceptual basis for the formation of spirituality of the individual on the basis of Christian moral values]. *Shliakh osvity*, no 4, pp. 13–18.
8. Iuzvak Zh.N. (1996). Dukhovnist: psykholohichni aspekty. Ukrainaska psykholohiia: suchasnyi potentsial [Spirituality: psychological aspects. Ukrainian Psychology: Modern Potential]. Т. 3. Kyiv, 143 p. (in Ukrainian)
9. 72% viruiuchykh ta 3% ateistiv: yak v Ukraini stavliatsia do relihii. Opytuvannia [72% of believers and 3% of atheists: how in Ukraine they relate to religion. Poll]. Available at: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/04/26/230579> (accessed 12.02.2019).